

ÜMİT KURT • Antep 1915

ÜMIT KURT ODTÜ’te lisans ve Sabancı’da yüksek lisans eğitiminin ardından 2016’da Clark Üniversitesi Tarih Bölümü’nde doktorasını tamamladı. Ermeni Soykırımı, mikro/yerel tarih, modern Türk milliyetçiliği ve kolektif şiddet gibi konularda yerli ve uluslararası birçok dergi ve kitapta makaleleri yayımlandı. İletişim Yayınları’ndan “*Türk’ün Büyük Biçare Irkı*”: *Türk Yurdu’nda Milliyetçiliğin Esasları (1911-1916)* ve *Kanunların Ruhü: Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek* (Taner Akçam ile birlikte) kitapları yayımlandı. *Kıyan ve Kital: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kolektif Şiddet* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları’ndan Güney Çeğin ile birlikte) ve *Türkiye’de Tarih ve Tarihçilik: Kavramlar ve Pratikler* (Heretik Yayınları’ndan Doğan Gürpınar ile birlikte) isimli kitapları derledi ve Ermeniceden Türkçeye ve İngilizceye kitaplar tercüme etti. 2016-2017’de Harvard Üniversitesi’ne bağlı Ortadoğu Çalışmaları Merkezi’nde doktora sonrası araştırmacı olarak bulunmasının ardından Kurt, halen The Van Leer Jerusalem Institute bağlı Polonsky Academy’de araştırmacı olarak çalışmakta ve Hebrew University of Jerusalem’de dersler vermektedir.

İletişim Yayınları 2671 • Tarih Dizisi 135

ISBN-13: 978-975-05-2476-9

© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)

1. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Merve Öztürk

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Ticaret Bakanı Ali Cenani’nin

(sol ön sırada, elinde bastonu olan) 1924 Gaziantep ziyareti

(Halil İbrahim Yakar arşivi)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Evrem Türköz

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ÜMİT KURT

Antep 1915

Soykırım ve Failler

*Canımın iki yarısına:
Deniz ve Ali'ye...*

Barbarlığın dili onun için hazırlanan tuzağa falan düşmez, gizemsizdir. Onu bir yerlerden çekip çıkarmak gerekmez, ona kulak kesilmek yeter.¹

Karagöz: Hacivatım, insanlar görünmez olsalardı ne yaparlardı?

Hacivat: Çalar çırpar ham yaparlardı. İsterlerse katliam yaparlardı.

Karagöz: Hacivatım, insanlar bu rezillikleri neden yaparlardı?

Hacivat: Yakalanmaktan korkmayacakları için yaparlardı.

Karagöz: Peki Hacivatım, hem görünmez olmak hem de iyi bir insan olmak mümkün müdür?

Hacivat: Gölgene dikkat edeceksin müdür. Karanlık tarafına hükmedeceksin. Gel de şu mağaraya gölgene bak şimdi.

– Derviş Zaim imzalı Gölgeler ve Suretler
filminden bir alıntı, 2010

1 Klaus Kreimeier'den aktaran Klaus Theweleit, *Failin Kahkası* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), s. 13.

İÇİNDEKİLER

<i>KISA BİR NOT</i>	11
<i>TEŞEKKÜR</i>	13
GİRİŞ	17
Holokost (Yahudi soykırımı) ve Ermeni soykırımı alanında “faillik” çalışmalarının yeri: Katil olan sıradan Almanlar mı? Sıradan Müslümanlar mı?.....	17
BİRİNCİ BÖLÜM	
“SİZİ VAN’DA BİR KÖPEK KAPSA BÜTÜN ANTEP KÖPEKLERİNİ ÖLDÜRÜR MÜSÜNÜZ?”	41
Antep’te tehciire giden yol.....	46
Antep’te tehcirler.....	52
Ortodoks Ermenilerin tehciri.....	58
Katolik ve Protestan Ermenilerin tehciri.....	64
Tehcirden muaf tutulanlar.....	71
Başat failler.....	73
Failleri motive eden faktörler/saikler.....	75
Esas failler.....	80

İKİNCİ BÖLÜM

“BEN HAYATIMDA VAZİFEMİ SUİİSTİMAL ETMEDİM, KENDİ MENFAATİME VATAN MENFAATİNİ DAİMA TERCİH ETTİM”	89
Ali Cenani Bey (1872-1934).....	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“BİR DAHA DOĞSAM, GENE YAPARDIM. ANLADIN MI AYŞE! GENE YAPARDIM!”	115
Ahmet Faik Erner (1879-1967).....	115
‘Öyle ise, Ermeni patriği haltetmiş. Talat’a söyle, binayı devlete mal etsin’	146

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

“KİBAR BİRİ GİBİ GÖRÜNÜRDÜ ANCAK BAZEN ZALİMLEŞİR VE SERT BİR BİÇİMDE (KIRBAÇLAMAK SURETİYLE) ANORMAL DURUMLARDA [BİZİ] CEZALANDIRIRDI”	151
Mehmet Yasin Sani Kutluğ (1889-1973).....	151

SONSÖZ YERİNE	165
----------------------------	-----

EKLER	171
--------------------	-----

EK 1 FAİLLER.....	173
EK 2 ANTEP İTTİHAT VE TERAKKİ KULÜBÜ ÜYELERİ VE ANTEP’TEKİ İLERİ GELENLER.....	177
EK 3 BOA.DH.ŞFR 488/33.....	185
EK 4 BOA.DH.EUM.KLH 5/48.....	187
EK 5 BOA.DH.EUM.2Şb.50/1.....	189
EK 6 ALİ CENANİ BEY’İN TORUNLARI HARUN CENANİ VE ULYA CENANİ DRAZ İLE YAPILAN 5 HAZİRAN 2017 TARİHLİ MÜLAKAT ÜMIT KURT.....	191

KAYNAKÇA	197
-----------------------	-----

DİZİN	209
--------------------	-----

KISA BİR NOT

Ermeni soykırımı ve Holokost başta olmak üzere kitlesel şiddet olaylarında faillerin rolü meselesiyle hemhal olduğumdan beri belki de araştırırken ve yazarken en zorlandığım çalışmam bu oldu. Zira devasa bir kırım olayının öznesi/faili olmakla suçlanan üç kişinin dünyasına girmek durumunda kalmak beni mental ve duygusal olarak oldukça yordu. Ancak bir şeyin de farkına varmamı sağladı: Belirli koşullar, belirli bir politik iklim ve atmosferde sıradan insanları sıradışı ve örgütlü bir kötülüğün uygulayıcısı yapabiliyordu. Yani ben, sen, sizler ve bizler belki de hepimiz sıradışı ve anormal bir kötücül eylemin parçası ve katılımcısı olabilirdik. Bu noktada hep iradenin iyimserliğine sığındım ve burayı kendim ve bütün insanlık için adeta bir liman belledim. Anneannem bir zamanlar bana annesinden dinlediği bir hikâyeyi anlatmıştı. 1915'te Urfa'nın Gülaçan köyünde yaşayan Ermeniler derdest edildikten sonra köyün yeşil ağaçlarıyla kaplı bir mesire alanına getirilir ve o ağaçlara topluca bağlanarak diri diri yakılırlar. Anneannem anlatırken öyle ağlamıştı ki sanki oradaymış gibi; sanki kendi

si bu zulmü yaşıyormuş gibi... Sonra belki de beni derinden etkileyeceğini hiçbir zaman tahmin edemeyeceği şu sözler ağzından dökülürmüş: “Oğlum, ateşte yanan da yakan da ‘biz’ olabilirdik.” Ateşi yakmanın ve ateşte yanmanın mümkün olmadığı bir dünyada yaşamamız umuduyla.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın nihai halini almasında birçok kişi ve kurumun değerli yardım ve katkıları oldu. Evveleminde İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Ermenistan Milli Arşivleri ve Ermenistan Milli Kütüphanesi, Paris'teki Nubaryan Kütüphanesi, İngiliz Milli Arşivleri ve Lübnan'daki Haygazyan Kütüphanesi çalışanlarına minnettarım. İlaveten, 2016-17'de doktora sonrası araştırmacısı olduğum Harvard Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Merkezi üyelerine, Harvard Widener Kütüphanesi çalışanlarına ve Boston'daki Ermeni Çalışmaları Ulusal Derneği (NAASR) Akademik Direktörü Marc Mamigonyan'a teşekkür borçluyum. Kitaba değişik vesilelerle son derece önemli ve kıymetli katkılarda ve eleştirilerde bulunan, bu anlamda metni zenginleştiren Alev Er, Uğur Zekeriya Peçe, Emre Can Dağlıoğlu ve Yektan Türkyılmaz'a çok şey borçluyum. Bilhassa Alev Er keskin ve yerinde kritikleriyle bir kez daha hayat kurtaran müdahalelerde bulundu. Alev abinin duruşu, insanlara, olaylara ve dünyaya dair izlenimleri, bakışı ve hayat tecrübesi her zaman pusulam olmuştur ve olmaya da devam edecek. Hem Emre Can hem de

Yektan Hoca bu süreçte ufkumu ve dimağımı her zaman olduğu gibi yine sonuna kadar genişlettiler.

Bu çalışmanın ete kemiğe bürünmesinde benimle paylaşmayı lütfettiği engin bilgi ve tecrübesiyle Clark Üniversitesi Tarih bölümünden Thomas Kühne özel bir teşekkürü ve saygıyı hak ediyor. ODTÜ’de öğrenci olduğum yıllardan beri aklı, bilgisi ve entelektüel derinliğiyle düşünsel serüvenimin “ebedi şefi” olan Tanıl Bora, bu çalışmada da sihirli dokunuşlarını benden esirgemedi. Kitabın editörü Merve Öztürk’ün nezdinde İletişim Yayınları’na şükranlarımı sunmak isterim. Ayrıca desteklerini esirgemeyen, deyim yerindeyse ikinci babam Harry Parsekyan, Christopher Browning, Cemal Kafadar, Raymond Kévorkian, Richard Hovannisyan, Taner Akçam, Şükrü Hanioglu, Edhem Eldem, Hans-Lukas Kieser, Ayhan Aktar, Hamit Bozarslan, Zeynep Türkyılmaz, Donald Bloxham, Stefan Ihrig, Dirk Moses, Dan Stone, Bedros Der Matosyan, Benjamin Lieberman, Owen Miller, Ozan Özavcı, Hilmar Kaiser, Maurus Reinkowski, Janet Klein, Varak Ketsamanyan, Maggie Goschin, Mark Çenyan, Harold Demirciyan, Perlo Kotayan, Edwin Minasyan, Chris Gratien, Seçil Yılmaz, Murad Uçaner, Fresno Devlet Üniversitesi Ermeni Çalışmaları Programı ve Barlow Der Muğırđıçyan, Razmik Panosyan, Nurhan Becidyan, Aykut Tuzcu, Uğurcan Arabacıbaşı, Murat Arslan, Nazar Nazaryan ailesi, Hrant Dink Vakfı ve Calouste Gulbenkyan Vakfı’na; özel arşivlerinde yer alan birkaç fotoğrafı kitapta kullanmama izin veren Mihran Minasyan ve Halil İbrahim Yakar’a ne kadar teşekkür etsem azdır. Son olarak dedeleriyle ilgili yaptığım bu çalışmada benimle konuşmayı kabul etme nezaketini gösterdikleri için Ulya Cenani Draz, Harun Cenani, Ayşe Draz ve Noyan Kutluğ’a teşekkür ediyorum. Ve sıra geldi canım aileme: Hasan, Hanım, Dilek, Hamit, Figen ve Ergün her daım bana kol kanat gerdiler. Hayatımda oldukları için Allah’a

her gün Őukrediyorum. 2016'da hayata gözlerini açarak bana dünyaları veren yeğenlerim Deniz aĐan ve Ali Aras bu kitabın zorlu yazım sürecinde beni var etti. Canımın iki yarısı umarım tertemiz ve adil bir dünyada ağaçlar gibi dimdik, yemyeŐil kalırlar. Pek tabii bu kitaptaki bütün hataların ve-bali sadece yazarının boynunadır.

GİRİŞ

“Siyah üniformayı üzerine geçiren, SS insanı olarak yeniden doğuyor değildi. Hitler de Himmler de ne ‘yeni fırıncılar’ pişirebilir ne ‘yeni araba imalatçıları’ imal edebilerlerdi. Bu epey zaman alırdı. Öldürme işini üzerine alanlar, her zaman tamamen normal erkeklerdi. ‘Tamamen normal erkekler’ ile ‘vahşi katliamcılar’ı birbirinden ayırması için örülen duvar kolay yıkılır. O salt insanın kendisini korumaya yönelik bir duvardır. Öldürmek ve katliam yapmak, ‘tamamen normal’ erkek olmanın bir parçasıdır; bir kere baraj kapakları açılmaya görsün... ‘Normallik’ nedir? Ciddi ele alındığında, böyle bir şey yoktur. Tıpkı ‘sıradanlık’ gibi. Ama cinayet eylemine katılan tipler vardır; üstelik buna izin verildiğinde ya da emredildiğinde hususi bir tatminle. Ayrıca bunu yapmayan tipler de vardır. İkisi de ‘tamamen normal’dir; tamamen ‘sıradan’dır.”¹

Holokost (Yahudi soykırımı) ve Ermeni soykırımı alanında “faillik” çalışmalarının yeri: Katil olan sıradan Almanlar mı? Sıradan Müslümanlar mı?

İkinci Dünya Savaşı’nda Nazi Almanyası Silahlı Kuvvetlerine (*Wehrmacht*) mensup bir Yedek Polis Taburu olan RPB 101’de görev alanlar Yahudi soykırımını bizzat hayata ge-

1 A.g.e., s. 220-21.

çiren sıradan insanlardı. Bu tabur esasen Alman ordusunda görev almak için fazla yaşlı olmasına rağmen askere alınmış orta yaşlı insanlardan müteşekkil Hamburg merkezli bir birimdi. Alt-orta sınıflardan gelen ve aralarında “alt sınıflardan az sayıda” kişinin bulunduğu, nispeten ileri yaşlardaki bu evli ve çocuklu erkekler,² görev aldıkları RPB 101’de birer katil haline gelmiş ve Almanların Avrupa Yahudilerini toplu olarak katletmeleri sürecinde kilit bir rol oynamıştı. Ancak bu insanlar, toplu bir imha gerçekleştirme üzere kurulmuş bir organizasyona katıldıklarından bile habersizdiler ve aslında kendilerine yüklenen öldürme görevi karşısında hayrete düşmüşlerdi.³ SS ve SD subaylarının aksine, RPB 101’de görev alacak kişiler Yahudileri öldürme görevlerini yerine getirip getiremeyeceklerini tespit etmek üzere uygulanan özel seçim süreçlerine tabi tutulmamışlardı.

Daniel Goldhagen’in da belirttiği gibi “Kritik ideolojik meseleler de dahil hiçbir şey bu adamların gelecekte hayata geçirecekleri soykırım eylemine ‘uygunluklarını’ sınamak ve özellikle de Yahudiler hakkındaki düşüncelerini araştırmak için herhangi bir teşebbüste bulunulduğuna işaret etmemektedir.”⁴ Gerçekten de, Holokost literatüründeki değerli tarihçilerden Christopher Browning’in altını çizdiği üzere “... bu tabur savaş zamanında elde bulunan insan gücü havuzunun ‘tortu’larıydı.”⁵ Taburdaki erkeklere bebekler, küçük çocuklar, yaşlılar ve engelliler gibi en çaresiz ve savunmasız Yahudileri öldürme görevi verilmişti. Bu noktada sorulması gereken kritik soru şudur: Neden RPB 101’deki bu orta yaşlı ve evli erkeklerin neredeyse tamamı Yahudi

2 Christopher R. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (New York: HarperCollins, 1992), s. 47.

3 A.g.e., s. 184; Daniel J. Goldhagen, *Hitler’s Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (New York: Alfred A. Knopf, Inc, 1996), s. 205.

4 Goldhagen, *Hitler’s Willing Executioners: Ordinary Germans*, s. 211.

5 Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101*, s. 165.

soykırımını gerçekleştiren kimseler haline gelmiştir? Hem Browning hem de Goldhagen bir dizi benzer noktayı tespit ettikten sonra bunlara farklı izah tarzları geliştirerek temelde aynı soruyu cevaplamaya çalışmaktadır.

Söz konusu taburda görev alan subaylar, mesleği polislik olan kimselerdi; ancak alt kademelerdeki görevlilerin büyük kısmı Browning'in nitelendirdiği gibi vasıfsız işçilerin ağırlıklı olarak temsil edildiği, Alman toplumunun alt kesimlerinden gelmekteydi.⁶ RPB 101'de görev alan polislerin büyük bir kısmı Almanya'daki en az Nazileşmiş şehirlerden biri olarak bilinen Hamburg kökenliydi ve "bu kişilerin çoğunluğu siyasi kültür olarak Nazi karşıtı olan bir sosyal sınıfa dahildi."⁷ Bu açıdan bakıldığında, bu şahıslar *sıradan* birer insandı ve çoğu Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ne üye bile değildi.⁸ Kendilerine yüklenen Yahudileri öldürme görevi ile yüz yüze geldikleri gün, taburun komutanı Binbaşısı Wilhelm Trapp, emri altındakilere bir konuşma yapmış ve onlara Yahudileri *vurmama* seçeneğini sunmuştu:

Kısılan sesi ve gözlerindeki yaşlarla solgun ve gergin görünen Trapp, konuşurken kendini kontrol edebilmek için gözle görülür bir mücadele veriyordu. Kederli bir sesle, taburun ziyadesiyle tatsız bir görevi yerine getirmek durumunda olduğunu söyledi... Geri kalan Yahudiler –kadınlar, çocuklar ve yaşlılar– tabur tarafından derhal vurulacaktı. Trapp, adamlarını bekleyen görevi açıkladıktan sonra olağanüstü bir teklifte bulundu: Eğer aralarındaki, yaşı daha geçkin erlerden kendilerine yüklenen bu görevi yerine getiremeyecek durumda olan varsa, taburu terk edebilecekti.⁹

6 A.g.e., s. 48.

7 A.g.e., s. 48.

8 Raul Hilberg, "The Goldhagen Phenomenon", *Critical Inquiry*, cilt 23, no. 4, 1997, s. 722.

9 Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101*, s. 2.